

УДК [314.745.23:342.7](477)

Олена Нестеренко,викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Стаття присвячена дослідженню явища правової соціалізації як фактору адаптації особи до правового життя, інтеграції людини в правове середовище, правові відносини; аналізу особливостей правової соціалізації внутрішньо переміщених осіб, а також формулюванню висновків і пропозицій щодо максимально ефективного правової адаптації зазначених осіб.

Ключові слова: правова соціалізація, правова адаптація, правосвідомість, правова культура, правове виховання, внутрішньо переміщені особи, правові норми, право.

Постановка проблеми. У сучасному світі, коли змінюються правові норми, зразки поведінки, реалізація прав людини залежить багато в чому від самої людини, її здібностей адаптуватися до змін, перетворювати відносини між особистістю і державою на основі розвитку права та вимог законності. Для цього людині необхідно оволодіти соціально-правовими знаннями, навичками реалізації прав, досвідом взаємин із соціальними інститутами. Враховуючи реалії сьогодення, питання адаптації людини, яка опинилась у новому соціальному оточенні, є досить актуальним як для України, так і для багатьох країн світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання процесу соціалізації особи та його механізму знайшли відображення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних філософів, соціологів та психологів, зокрема: С. В. Боботова, Н. П. Гедікової, В. А. Глазиріна, С. М. Жевакіна, О. М. Здравомислової, І. С. Кона, Ж. Карбоньє, Ш. Курильські-Ожвена, В. В. Лапаєвої, Н. П. Лукашевича, В. В. Москаленко, Н. П. Осипової, І. Сабо, В. Т. Циби, В. А. Щегорцева, В. А. Ядова та ін. Значний внесок у дослідження проблем правової соціалізації особи зробили праці відомих дореволюційних учених І. О. Ільїна, П. І. Новгородцева, Б. О. Кістяківського, що присвячені вивченню загальних питань правосвідомості, висвітленню правових, соціально-психологічних аспектів правомірної поведінки, соціально-правової активності особи, правового нігілізму тощо.

Про науковий інтерес, викликаний таким соціально-правовим явищем, як соціалізація, свідчать праці науковців, які в тому чи іншому аспектах звертались до його дослідження: С. С. Алексєєва, С. В. Боботова, О. В. Зайчука, В. С. Журавського, В. П. Казимирчука, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, О. Л. Копиленка, Л. В. Кравченка, В. М. Кудрявцева, В. В. Лазарева, Р. Е. Лівшица, Л. О. Макаренка, О. В. Малько, В. С. Нерсисянца, Н. М. Оніщенко, І. В. Осики, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, О. В. Сатановської, В. М. Сиріх, О. Ф. Скакун, Е. Ю. Соловійова, Л. І. Спиридонова, О. Д. Тихомирова, М. О. Томашевської, Г. В. Тригубенко, В. О. Туманова, Ю. С. Шемшученка, В. А. Щегорцова та ін.

Метою статті є дослідження явища правової соціалізації як фактору адаптації особи до правового життя в цілому, а також аналіз особливостей правової соціалізації внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Правова соціалізація (соціалізація від лат. *Socialis* – суспільний) як цілеспрямований процес адаптації особистості до правового життя в суспільстві з точки зору цілей забезпечує інтеграцію людини в правове середовище, правові відносини; адаптацію до існуючих правових станів, актуальних для людини; регуляцію поведінки людини; розвиток правової активності людини [1, с. 80].

Людина, як істота соціальна, протягом життя засвоює соціальні цінності і норми, зміст яких орієнтується на підтримку соціального порядку в суспільстві. Інтерналізація, засвоєння індивідом вироблених суспільством цінностей і норм відбувається в процесі соціалізації, результатом якої є поява внутрішнього імперативного саморегулятора – совісті, яка без зовнішнього соціального контролю здатна утримувати індивіда від небажаних для суспільства, потенційно дезінтегруючих суспільство дій [1, с. 80].

Одним із перших звернув увагу на проблему соціалізації французький соціолог і філософ Е. Дюркгейм, який розуміє соціалізацію як поєднання пристосування і відособлення людини до умов конкретного суспільства. Зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб його члени успішно опанували соціальні ролі (професійна, сімейна, політична та ін.). Е. Дюркгейм підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати людину відповідно до наявних у ньому ідеалів (моральних, правових та ін.) [2, с. 67].

Ще в Європейській соціальній хартії звернуто увагу на необхідність вжиття всіх заходів для забезпечення права кожної людини виховуватися в обстановці, що сприяє всебічному розвитку її особистості: діти повинні отримувати турботу, допомогу, освіту, професійну підготовку, а суспільство покликане оберігати дітей від бездоглядності, насильства й експлуатації. Хартія закріплює право на соціалізацію як невід'ємне право кожної людини [3].

Питання правової соціалізації лежать у сфері дослідницьких проблем антропології права, оскільки говорити про становлення повноправної особистості без урахування процесів правової соціалізації не видається можливим.

Людина приходить у цей світ і вже застає сформовані, усталені соціальні відносини та інститути. Щоб стати особистістю, вона повинна їх інтеріоризувати: не просто дізнатися про їх існування з підручників, але навчитися на особистому досвіді їх застосовувати [4, с. 340]. Існує безліч різних трактувань процесу соціалізації. Французький соціолог Г. Тард вважав, що в основі соціалізації лежить принцип наслідування. Американський соціолог Т. Парсонс вбачав у ньому процес інтерналізації суспільних норм, вбирання інформації про значущість інших. Американський соціолог Дж. Смедзер зазначав, що соціалізація – це досвід, якого набули люди, і цінності, що усвідомлені ними і які потрібні для їх соціальних ролей [5, с. 202]. Нині соціалізація розглядається як «процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду – трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що накопичуються і передаються від покоління до покоління, процес включення індивіда до системи суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей» [6, с. 441]. Соціалізація дає людині можливість взаємодіяти з іншими людьми, а також сприяє передачі досвіду від покоління до покоління.

Правова соціалізація як цілеспрямований процес адаптації особистості до правового життя в суспільстві з точки зору цілей забезпечує інтеграцію людини в правове середовище, правові відносини; адаптацію до існуючих правових станів, актуальних для людини; регуляцію поведінки людини; розвиток правової активності людини.

Правова соціалізація особистості – це єдність процесу освоєння правових норм поведінки і механізму формування правових якостей особистості. Результатом успішної правової соціалізації є адекватне функціонування людини в правовому полі. Слід зазначити, що правова реальність постійно змінюється і, як наслідок, тягне за собою той факт, що правова соціалізація особистості відбувається практично протягом усього життя людини [1, с. 81].

Слід пам'ятати, що правова соціалізація – це процес, а не одномоментне явище. На ранній стадії розвитку людини правова соціалізація здійснюється в процесі виховання, формування особистості. Потім правова соціалізація здійснюється під впливом соціальних інститутів, пов'язана з формуванням нових знань, навичок, відносин. Поряд із правовою соціалізацією під впливом несприятливих факторів може відбуватися і правова десоціалізація, викликана втратою цінностей, повним або частковим запереченням правових норм.

Якщо сутність процесу соціалізації загалом підходить для засвоєння особистістю соціальних норм, цінностей, ролей, що схвалюються суспільством, спрямовані на його стабілізацію і нормальне функціонування, то категорія «асо-

ціалізація» означає процес засвоєння індивідом певних антигромадських, асоціальних норм, принципів, негативних ролей, установок, стереотипів поведінки, які об'єктивно призводять до деформації громадських зв'язків, до дестабілізації суспільства [7, с. 55].

Процес правової соціалізації може бути стихійним і цілеспрямованим [8, с. 90]. При цьому цілеспрямована правова соціалізація є не що інше, як правове виховання. Розрізняють три форми правової соціалізації: 1) за допомогою навчання – полягає в здобутті елементарних правових знань і засвоєнні відповідних норм. Під час навчання прищеплюється певний образ поведінки. Тут найактивніше себе проявляє держава, починаючи із закріплення в законодавстві відповідних норм, утворення державних інститутів і закінчуючи створенням розгалуженої системи загальної і юридичної освіти; 2) шляхом передачі досвіду – відбувається в результаті осмислення власних помилок і подій свого досвіду, а також життєвого досвіду навколишніх людей; 3) «символічна» соціалізація – ґрунтується на власних абстрактних уявленнях людини про право, державу, країну, націю [4, с. 341].

Зміст правової соціалізації особистості охоплює засвоєння нею юридичної мови соціальної спільноти; відповідних способів, методів мислення, притаманних правовій культурі; форм раціональності і почуттів, сприйнятих особистістю правових норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків і методів діяльності тощо. Індивід соціалізується, включаючись у різноманітні форми правового життя, засвоюючи характерні для них соціальні ролі. Людина засвоює світ правової культури вибірково, через свої інтереси, свій світогляд, конкретний рівень сформованості правосвідомості. Засвоюючи за допомогою правового виховання правову культуру, людина формує свої здібності, потреби, цінності. Тому соціалізація не існує без індивідуалізації в праві. Процес поєднання чинників, що характеризують умови соціального середовища (правового поля), з чинниками особистими становить механізм правової соціалізації, до складу якого органічно входить система правового виховання.

Успішна адаптація повинна формувати правову культуру осіб, які опинилися в іншому суспільстві, що буде характеризувати рівень правової соціалізації нового члена суспільства, ступінь засвоєння і використання ним правових засад державного і соціального життя, Конституції та інших законів. При цьому правова культура особистості означає не тільки знання і розуміння права, а й правові судження про нього як про соціальну цінність і головне – активну роботу з його здійснення, зі зміцнення законності і правопорядку. Іншими словами, правова культура особистості – це її позитивна правова свідомість у дії. Вона включає перетворення особистістю своїх здібностей і соціальних якостей на основі правового досвіду.

Правова адаптація є одним зі складників адаптації в цілому. Правова адаптація проходить не завжди успішно, що в подеколи зумов-

лює протиправну поведінку осіб, що опинилися в іншому суспільстві, котра, як наслідок, веде до виникнення конфліктних ситуацій у сфері між-національних відносин.

Під правовою адаптацією мається на увазі процес пристосування людини або груп людей до нової правової системи, отримання нових правових знань, правової інформації, які згодом повинні бути перетворені в правові переконання, звички правомірної поведінки, а також готовність діяти, керуючись цими правовими знаннями й переконаннями, тобто діяти правомірно – відповідно до закону; використовувати свої права, виконувати обов'язки, дотримуватися заборони, а також уміти відстоювати свої права у разі їх порушення.

Дуже часто особи у результаті різних життєвих ситуацій опиняються в іншому культурному, політичному, правовому середовищі. Здебільшого йдеться про міграцію осіб в інше культурне середовище, а інколи особи переміщуються в межах своєї держави. У будь-якому разі ці особи будуть проходити процес адаптації до нових соціальних умов.

Нині для України питання внутрішніх переселенців, а також їх адаптації до нових умов є досить актуальним. Унаслідок анексії Росією АР Крим та втрати Україною контролю над частиною території Донецької та Луганської областей в Україні з'явилися великі потоки людей, які були змушені залишити місця свого постійного проживання і переселитись до інших регіонів України. У вітчизняній науковій літературі, засобах масової інформації їх визначають як «внутрішні мігранти», «вимушені переселенці», в офіційних документах – як «внутрішньо переміщені особи» (ВПО), що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons». Саме таке визначення закріплене також у «Керівних принципах з питань про переміщених осіб всередині країни» Організації Об'єднаних Націй: «Внутрішньо переміщені особи – це окремі особи, чи групи осіб, які були змушені залишити свої помешкання, або місця постійного проживання в результаті або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або спричинених діяльністю людини лих чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаних державних кордонів» [9].

Відповідно до першої частини першої статті ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [10].

Незважаючи на те, що у недавній українській історії були прецеденти масових вимушених

переміщень населення через аварію на Чорнобильській АЕС у 1986 р., у країні відсутній досвід, пов'язаний із реєстрацією ВПО, належною міжвідомчою координацією, ефективною взаємодією між державними органами влади, громадськими організаціями, волонтерами, міжнародними організаціями, із розробкою та впровадженням комплексних державних програм.

За даними Міністерства соціальної політики, станом на кінець лютого 2016 року в Україні нараховувалося 1 735 000 внутрішньо переміщених осіб. Із них, за приблизними оцінками, 22 000 – з Криму та понад 1 700 000 – зі Сходу України. Близько 60 % ВПО – це пенсіонер(к)и, 23,1 % – працездатні особи, 12,8 % – діти та 4,1 % – неповносправні особи.

Частка зареєстрованих ВПО становить 4 % від загальної кількості населення країни [11, с. 9].

Для максимально ефективної адаптації переселенців необхідно шукати довгострокові рішення, спрямовані на забезпечення житлом, працевлаштування, соціальну інтеграцію ВПО, реалізацію позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення з урахуванням особливостей окремих регіонів та уроків міжнародного досвіду.

Правова адаптація внутрішньо переміщених осіб має спиратися на диференційний підхід до різних категорій переселенців. Реалізація диференційного підходу до різних категорій переселенців потребує, перш за все, чіткої єдиної реєстрації ВПО з обліком усіх різновидів допомоги, включно з допомогою, наданою міжнародними проектами, фондами, програмами. Для успішної правової адаптації необхідно враховувати вік, рід занять, професію кожної конкретної особи, яка опинилася у новому оточенні, для того щоб забезпечити максимально ефективне входження її у правовий простір цього суспільства через відповідні соціальні та правові інститути (школи, вищі навчальні заклади, трудові колективи тощо). Тому стратегія держави повинна бути спрямована на те, щоб сприяти швидкій інтеграції цих осіб до вищезазначених соціальних інститутів. У разі потреби – створювати можливості професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації, тимчасової зайнятості ВПО. Необхідний також постійний моніторинг настроїв ВПО та їхніх намірів щодо подальших планів щодо переміщення. Для цього треба запровадити систематичні опитування ВПО із цих питань.

Разом із тим варто уникати ізолюваного розселення ВПО, оскільки це стоїть на заваді інтеграції переселенців у зонах нового місця проживання. Міжособистісне спілкування переселенців та місцевих жителів громад, що їх приймають, долучення до місцевих звичаїв та традицій, правової культури – важливий складник соціально-правової інтеграції ВПО.

Висновок

Право на соціалізацію передбачає включення індивіда в реальне життя, оволодіння ним усіма необхідними соціальними (у тому числі правовими) знаннями, навичками, що забезпе-

чується наявними в державі інститутами соціалізації. Інститути соціалізації – це узгоджена система природно сформованих або спеціально створених установ, організацій, функціонування яких спрямоване на розвиток індивідів через освіту і виховання. До них належать: інститути первісного розвитку природних властивостей людини (сім'я), інститути навчання і виховання (школа, спортивні клуби та ін.), інститути суспільно-виробничої соціалізації (трудова колективи, громадські організації і партії), армія, ЗМІ, конфесії та ін.

Інтеграція людини у будь-яке нове оточення як усередині держави, так і за її межами має на увазі також входження її в правовий простір цього суспільства, яке забезпечується всіма вищезазначеними інститутами соціалізації, а також різними інститутами права, які, реалізуючи право людини на правову соціалізацію, беруть участь у процесі його адаптації до нових умов шляхом правового виховання, формування правосвідомості та правової культури.

Список використаних джерел:

1. Дьячкова М. А. Правовая социализация как фактор адаптации личности к правовой жизни [Электронный ресурс] / М. А. Дьячкова. – Режим доступа: http://elar.ufrj.br/bitstream/10995/31340/1/spo_2014_34.pdf;
2. Соціально-психологічні засади професійного спілкування офіцерів : навчальний посібник для курсантів / [А.М. Богущ, О.В. Мазурік, В.І. Паламарчук, С.К. Хаджир-дева]. – О. : ОІСВ, 1998. – 88 с.;
3. Европейская социальная хартия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120807/;

Статья посвящена исследованию явления правовой социализации как фактора адаптации личности к правовой жизни, интеграции человека в правовую среду, правовые отношения; анализу особенностей правовой социализации внутренне перемещенных лиц, а также формулированию выводов и предложений относительно максимально эффективной правовой адаптации указанных лиц.

Ключевые слова: правовая социализация, правовая адаптация, правосознание, правовая культура, правовое воспитание, внутренне перемещенные лица, правовые нормы, право.

The article investigates the phenomenon of legal socialization factor as people adapt to legal life, integration rights in the legal environment, legal relations; analysis of legal socialization features internally displaced persons, as well as formulating opinions and suggestions on the most effective legal adaptation of these persons.

Key words: legal socialization, legal adaptation of justice, legal culture, legal education, internally displaced persons, law.

4. Крестовская Н.Н. Теория государства и права: Элементарный курс / Н.Н. Крестовская, Л.Г. Матвеева – Х. : Одиссей, 2007. – 384 с.;

5. Культурология : учебное пособие / [Г.В. Драч, В.Е. Давидович, А.Н. Ерыгин и др.]; под ред. проф. Г.В. Драча. – М. : Альфа-М, 2003. – 432 с.;

6. Философский словарь / [А.В. Адо, И.И. Андреев, Н.П. Аникеев и др.]; под ред. И.Т. Фролова – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.;

7. Баранов П.П. Правовая психология курсантов вузов МВД России : монография / П.П. Баранов, Л.В. Мещерякова. – Ростов-на/Д. : РЮИ МВД России, 2001. – 168 с.;

8. Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории : учебный курс / Ю.Н. Оборотов. – О. : Астропринт, 1998. – 132 с.;

9. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны / Экономический и социальный Совет ООН (ЭКОСОС), 22 июля 1998. – E/CN.4/1998/53/Add.2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.refworld.org/rdocid/50b345932.html>

10. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 1. – С. 2. – Ст. 1.

11. Позняк О., Сміль В. Дослідження «Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах» : підготовлено в рамках діяльності проекту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС), який впроваджує Федерація канадських муніципалітетів (ФКМ) за фінансової підтримки Міністерства міжнародних справ Канади / В. Кокоть. – Київ, 2016. – 93 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf;

